

Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saïd el-Müeddib ve Dekâiku't-tasrîf'i

Abdullah KIZILCIK*

Özet

Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saïd el-Müeddibin kaleme aldığı sarfa dair ilk eserlerden sayılan '*Dekâiku't-tasrîf*' adlı eseri günümüz araştırmacılarına tanıtılması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira onun eseri günümüzde kullanılmayan orijinal ifadeler içermektedir. Bu vesile ile sarfa dair eserlerin nasıl tekamül ettiği ve de ifade farklılıklarını tanıma imkanı bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : el-Müeddib, Dekâiku't-tasrîf, sarf

From the Scholars and Poets of the Otoman Empires And his Qaside with Mim

Summary: It wasn't known that Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saïd el-Müeddib had a work on grammer to the new century. Ebu'l-Abbâs el-Müeddib who lived at the 4th/10th century, wrote a book title: '*Dekâiku't-tasrîf*' on Arabic grammer. That book is presented by Prof. Dr. Fuad Sezgin in his book *Geschichte Des Arabischen Schrifttumms* (GAS, IX, 160, 1984), and now this book is published in 1987 by Ahmed Naci el-Kaysî, Hatim Saïd ed-Damîn and Hüseyin Tural. Here we have given a detailed descriptions from the book , and we have shown the sources that el-Müeddib has utilized in his book.

Hicrî III.-IV/IX.-X. asırlar, İslam dünyasında bütün ilimlerde olduğu gibi sarf ve nahiv konularında da müstakil eserlerin verildiği bir eser olmuştur. Bilindiği üzere, Arapça gramer sahasında bugün elimizde bulunan en eski ve hacimli eser Sîbeveyhi'nin (180/748) el-Kitab'ıdır¹. Özellikle sarfa dair

* Doç. Dr. Abdullah Kızılçık, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
¹ Hasan Hindâvî, *Menâhîcu's-sarfîyyîn ve mezâhibihim fi'l-Karneyni es-sâlis ve'r-râbi' mine'l-hicre*, Dâiu'l-Kalem, Dımaşk 1989, s. 41; Fahreddin Kabâve, *İbn 'Uşfur ve't-Tasrîf* (Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. bs., Beyrut 1981), 41.

müstakil tarzda kaleme alınan ve günümüze kadar ulaşan en eski eser ise, Ebû 'Osman el-Mâzinî'nin (249/729) *et-Tasrîf* adlı çalışmasıdır².

Daha sonraki devirlerde de bu konu ile müstakil eserler telif edilmeye devam etmiştir. Bunlar arasında Ebu'l-'Abbas el-Müberriid'in (295/898) *et-Tasrîf*, Ebû Ca'fer et-Taberî'nin (404/916 tarihinde hayatta idi) *et-Tasrîf*, Ebu'l-Hasen İbn Keysân'ın (320/932) *et-Tesârîf*, Ebû 'Alî el-Fârisî'nin (388/987) *et-Tekmile*, 'Ali er-Rummânî'nin (384/994) *et-Tasrîf*³ ve Ebu'l-Feth İbn Cinnî'nin (392/1001) *Muhtasaru't-tasrîf*⁴ adlı eserleri zikre değer olanlarıdır.

IV./X. Asırda yaşamış olan Ebu'l-Kâsım b. Muhammed el-Müeddib sarfa dair müstakil eser veren dil âlimlerinden birisidir. Ancak onun hayatı ve eserleri GAS⁵ dışındaki kaynaklarda herhangi bir kayda rastlamadık. Onun hakkında bütün bildiklerimiz sarfa dair kaleme aldığı '*Dekâiku't-tasrîf*' adlı eserinde az da olsa bizzat kendisinin vermiş olduğu bilgilerden ibarettir. Buna göre müellif eserin sonunda şu ifadelerle verilmektedir:

"...اللهم اغفر لمولفه أبي القاسم حمد بن سعيد المؤدب...."

Eserin hatime kısmında da müellifin yaşadığı yer yer ve asır hakkında şu bilgilere yer verilmektedir:

"فرغت منه صبيحة يوم الخميس لثمان ليال خلون من دي الحجة في ولاية الامير ابي حمد بن نوح بن نصر مولى أمير نهمين سنة ثمان وثلاثمائة، وكان الوالي بالشاش أبو العباس مولى أمير نهمين."

Buradan istinsahın⁶, Şaş⁷ Valisi'nin memleketinde 308/920 yılında tamamlandığını ifade edildiğini anlamaktayız.

² Hasan Hindâvî, a.g.e., s. 41.

³ Geniş bilgi bk. Hasan Hindâvî, a.g.e., s. 68-69

⁴ Geniş bilgi bk. Mehmet Yavuz,, *İbn Cinnî ve Arap Gramerindeki Yeri* (yayınlanmamış doktora tezi) s. 68-69

⁵ Bk. Fuad Sezgin, GAS (c.9, Frankfurt 2001), IX, 190.

⁶ Ferağ kaydında eserin istisna tarihinin yer aldığı eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi 2552 numarada bulunmaktadır.

⁷ Mâvera'un-nehir denilen bölgede Seyhun nehri yakınlarında Küçük bir Türk köyüdür.

Eser, Dr. Ahmed Nâcî el-Kaysî, Dr. Hatim Sâlih ed-Dâmin ve Hüseyin Tural tarafından tahkik edilmiş ve 1987 yılında Bağdat'ta el-Mecma'u'l-ilmî matbaası tarafından bastırılmıştır.

Dekâiku't-tasrîf'in şekil ve muhtevâ açısından incelenmesi:

Sarfa dair kaleme alınan bu eserin dili, kitabın adından da anlaşılacağı üzere Arapçadır. دقائق kelimesi, Arapçada دقيقة kelimesinin çoğulu olup 'dakika'⁸ anlamına geldiği gibi 'sır ve incelik'⁹ anlamlarına da gelmektedir. Tasrif, sarfın daha önceki devirlerde kullanılan diğer bir adıdır¹⁰. Sarf ise bozmak, döndürmek, yüz çevirmek, olay ve süs anlamlarına gelmektedir¹¹. Buna göre eserin adı 'sarf ilminin incelikleri' anlamına gelmektedir.

Müellif eserindeki konuları 'hüküm' başlığıyla ele almıştır. Buna eser aşağıdaki şu konulardan oluşmaktadır.

Mazi fiiller ve taksimi (s. 15-28), müstakbel fiiller (s. 28-43), masdarlar (s. 44-64), sıfatlar ve çeşitleri (s. 65-121), sahih ve illetli fiillerde منفعل ve مفعول vezninde gelenler (s. 122-127), fiillerin ref durumu (s. 128-132), fiillerin takdim ve tehiri (s. 133-135), sahih fiiller (s. 136-147), Rübâi filier (s. 148-154), Humâsî fiiller (s. 154-183), muzâf fiiller (s. 184-216), misal fiiller (s. 217-248), nakıs fiiller (s. 254-284), leîf fiillerin aslı (336-346), illetli fiiller (s. 292-335), Mefkuk fiiller (s. 359-367), zâid fiiller (s. 368-378), Kur'an ayetlerindeki bazı fiillerin sarfı (s. 379-386), hurûf-u mukatta'a (s. 388-392), kelamın tanımı (s. 394), hurûf-u meânî (s. 395), mebnî isimler (s. 396-399), cem'ul-cem (s. 404-405), mehmuz bahsi (s. 406-416), sahih ve illetli fiillerin bütün bâbları (s. 417-436), isim fiiller (s. 435-437), mutlak masdar (s. 438-448), fiillerin gizli ان ile nasbı (s. 449-474), mahzuflarla nasbedilenler (s. 475-486), ان ile nasbedilenler (s. 486-496), mansubattan (s. 497-524), mehmuz ve çeşitleri (s. 525-532), imale bahsi (s. 533-537), zahir ve muzmar zamirler (s. 538-547), harflerin mahreçleri (s. 547-548), hatime (s. 549).

⁸ Mütercim Asım Efendi, *Kamus Tercümesi* (Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1304 h.), II, 902.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Dâr es-Sâdir, Beyrut, ts.), d-k-k md., XI, 390.

¹⁰ Mehmed Zihni Efendi, *el-Muntehab fî Kavâidi's-sarf* (İstanbul, 1303 h.), s.292.

¹¹ Mütercim Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 790-792; Ebûbekir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s.152; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 90.

Şimdi de eserin muhteviyatına dair bazı hususiyetleri tanıyalım:

Müellif eserin mukaddimesi tarzındaki başlangıç kısmında hamdeleden (Allah'a hamd içeren ifade) sonra bu tarzda kaleme alınan diğer eserlere salveleyi (Hz. Peygambere salât ve selâmı içeren ifade) atlamıştır ki bu o devirde noksanlık sayılabilecek bir hususiyet idi. Hamdeleden hemen sonra müellif, eseri telif metodundan muhteviyatından kısaca bahsetmektedir.

Müellif, eserde sarf ve kısmen de olsa nahiv konularını işlerken farklı bir üslup kullanmıştır. O eserindeki konuları bablara (bölümlere) ayırmayıp, حکم في başlıklarıyla bir konudan başka bir konuya geçiş yapmıştır. Ebu'l-Kasım el-Müeddib eserine fiil taksimiyle başlarken, fiilleri المضارع ve الماضي diye iki kısma ayırmıştır. Mazi fiilleri ise manasına göre امر، مثل، نصح، عاثر، واجب، معري olarak dört kısma ayırmıştır.

Diğer yönden müellif, eserinde yaygın olmayan gramer terimlerini kullanmıştır. Mesela, illet harflerinin bir kelimedede ayrı yerde bulunmasından meydana gelen fiillere الملتوي (s. 346), bitişik gelenlere المطوعي (s. 354), adını vermiştir. O, fiillerin sarfını da iki kısma ayırmış ve sülâsî fiillere المختلف , rübâî, humâsî, ve mezidleriyle beraber humâsî ve sūdâsî fiillere المختلف tabirlerini (s. 392) kullanmıştır. Ayrıca onun, illetli fiiller için اولاد الأربعة tabirini (s. 292) kullanması da kullandığı farklı terimlerden bir tanesidir.

Ebu'l-Kâsım el-Müeddib'in konuları işleyişinde dikkati çeken bir nokta da, onun hemen hemen her konuda Kur'an-ı Kerimden, şiir, vecize ve atasözlerinden konuların pekiştirilmesine yönelik bol bol örnekler vermesidir. Bu örnekleri verirken de el-Halîl (ö. 184/786) (s. 44,97,...), Ebû ca'fer er-Ruâsî (ö. 188/803) (s. 42), el-Kisâî (ö. 189/805) (si 13, 33, ...), el-Müberrid (ö. 285/863) (s. 58, 181,...), es-Sicistânî (ö. 330/941) (s. 113, 114, ...), el-Mâzinî (249/863) (s. 113, 221, ...), ve Yunus b. Habib (ö. 289/898) (s. 128, 129) gibi Basra ve Küfe ekollerine ait gramer alimlerinden istişhadlerde bulunmuştur. Diğer bir husus da onun Kur'an-ı Kerim'den istişhadde bulunurken kabile lehçelerini ilave etmiştir.

Müellif eserin hatimesinden önceki son kısmında ses ve mahreçleri lügat bakımından incelemiş ve özellikle harflerin boğazdan çıkış yerlerini göstermiştir. Burada harfleri مهنورة ve مهنوسة olarak iki kısımda, mahreçleri de 14 kısımda ele almıştır.

Eserde konu indeksi yanında ayet, kıraat, hadis, veciz söz, atasözleri, şiir, recez, özel ad, lügatçe, sarf, nahivle ilgili meseleler ve misaller, millet, kabile ve oymak adları, kitap isimleri, yer adları, lehçeler, hata-sevap cetveli ve bibliyografya gibi indekslerin bulunuşu eserden istifadeyi iki kat artırmıştır.